

Світлана Євтушенко

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДНИЙ ФЕНОМЕН

Середина ХХ ст. позначилася революційними процесами деколонізації. Вагомою причиною завершення періоду колоніалізму називають повсюдну трансформацію громадської думки. Визвольні амбіції жителів колонії були певним чином спровоковані імперською політикою. Сучасні дослідники розцінюють деколонізацію як один із найтрагічніших періодів у світовій історії та наголошують на складній природі цього феномену. Яскравим прикладом тут може слугувати постімперська історія Індії. Деколонізація індійського суспільства супроводжувалася вкрай негативними явищами та трагічними конфліктами. Розбіжності релігійного та територіального характеру, соціальні проблеми тощо незмінно супроводжували постколоніальну Індію. Вагомим негативним фактором виступала індійська політична система. Модернізація сучасної Індії дає змогу припустити можливість подолання деколонізаційних проблем.

Ключові слова: деколонізація, імперія, колонія, Індія, постколоніальне суспільство.

У середині ХХ ст. у більшості колоній відбуваються революційні процеси деколонізації / “the process of revealing and dismantling colonialist power in all its forms” [11], завдяки яким повністю змінилася геополітична карта світу й почали функціонувати нові правила гри міжнародного впорядкування. Деколонізація включала демонтаж “the hidden aspects of those institutional and cultural forces that had maintained the colonialist power and that remain even after political independence is achieved” [11]. Безпрецедентність перемін набуває більшої переконливості при врахуванні статистичних даних: на початку ХХ ст. близько 800 млн людей (трохи більше чверті населення земної кулі) “lived under colonial rule”, після Другої світової війни лише 3 млн людей “lived under colonial rule”. Очевидно, що період великих імперій-конкурентів відійшов у минуле. Основний період деколонізації тривав протягом трьох десятиліть після Другої світової війни, однак можна говорити про розмитість хронологічних меж. Перші ознаки з’явилися після Першої світової війни, коли “anticolonial unrest took on a new dimension and colonial rule itself was subject to major transformations” [11], і хвилеподібно виявляються дотепер.

Завершення колоніалізму зумовлено багатьма причинами, серед яких вагоме місце займають трансформація громадської думки (“gradually lost meaning in the eyes of a growing number of people in the colonies and in the metropolis”) та “declared a crime against international law” [12]. Brian Urquhart у своїй роботі “Decolonization and World Peace” (2014) наголошує на тому, що першочерговим поштовхом до виняткових змін можна вважати “the concept of self-determination”. Вперше з’явившись у ХVIII ст., ця ідея набула практичних обрисів під час Американської революції і поступово еволюціонувала “as a concomitant

of the emerging nationalism of the nineteenth century”. Квінтесенцією “the concept of self-determination” вважають слова Вудро Вільсона, проголошені в Конгресі в 1919 р.: “Every people should be left free to determine its polity” [12].

Парадоксальним чином імперська політика метрополій спровокувала визвольні амбіції жителів колоній, оскільки “since early nationalists had been educated to perceive themselves as potential heirs to European political systems and models of culture” [11]. Запроваджені «цивілізаційні» звички та закони несподівано перетворилися на «інструменти визволення». Як зазначає Паскаль Брюкнер, у боротьбі за незалежність колонізовані «лише обернули проти своїх господарів правила, яких ті навчили їх, мимоволі давши їм зброю, щоб вигнати тих, хто її дав» [3, 31]. Визвольним знаряддям насамперед скористалася інтелектуальна еліта колоніального суспільства, яка проголосувала своєрідність ментальності жителів колоній та закликала «маси до більшої самовіддачі та мобілізації в боротьбі за незалежність» [9, 311].

Сучасні дослідники (Jan C. Jansen) розглядають деколонізацію як один із найдраматичніших процесів у світовій історії: “the disappearance of empire as a political form, and the end of racial hierarchy as a widely accepted political ideology and structural principle in the world order” [11]. Е. Саїд наголошує на тому, що деколонізація реалізувалася в ході складної боротьби «за різні політичні долі, різні історії й географії» та втілювалася в «страйках, маршах, озброєних нападах, помсті й відплаті за неї» [9, 311].

Деколонізацію як історичний процес можна характеризувати таким чином:

- одночасний розпад кількох міжконтинентальних імперій та створення національних держав протягом недовготривалого повоєнного часу (1945–1947);

— історично унікальний та цілком ймовірно незворотній процес делігітимації політичної влади із досвідом підпорядкування та сприйняттям населенням як чужоземних окупантів [11].

Деколонізація — це “many-faceted process that played out in region and country shaking off colonial rule” [11]. Відповідно альтернативні визначення складного феномену дозволяють виявити “second dimension”. Справедливо відзначають, що форму деколонізації в тій чи іншій країні визначила взаємодія трьох аспектів, а саме: «колоніальна влада, ситуація в колонії і міжнародний чинник». Попри структурні відмінності однаковим виявився результат — незалежність і постколоніальні проблеми. Аналіз незмінних негачій — бідність, нерівність, зовнішні борги, панування іноземного капіталу — засвідчив, що реальним наслідком деколонізації стала залежність від імперіалізму в іншому вигляді. Посутньо можна говорити, що “political independence did not necessarily mean a wholesale freeing of the colonized from colonialist values, for these, along with political, economic and cultural models, persisted in many cases after independence” [11]. Невтішні висновки уможливили народження «теорії залежності» (Рауль Пребіш), згідно з якою така постколоніальна ситуація зумовлена не браком розвитку, а недорозвитком. Західне усталене сприйняття територій колишніх колоній як периферії світової економічної системи посприяло виключно «нагромадженню доходів і триманню периферії у стані постійної залежності». Недорозвиток / «розвиток — недорозвиток» (Анрі Франк) — це «не ситуація, а процес» стримування Заходом розвитку [7, 111].

Проголошена в 1947 р. незалежність Індії звільнила країну від статусу колонії Британської Індії і надала можливість будувати самостійну державу. «Наратив визволення» (Ф. Фанон) відійшов на другий план, поступившись місцем «дискурсу очікуваного тріумфу» (Е. Саїд). Проте отримана свобода не стала гарантом миттєвого розквіту країни. Як і у випадку з іншими колишніми колоніями, шляхетні процеси деколонізації не стали на заваді «виникненню націоналістичних заміників колоніальних режимам» (Е. Саїд). Брюкнерівське іронічне означення деколонізації як великого процесу «демократичної рівності», під час якого «вчорашні поневолені за кілька років піднялися до того самого рівня звірств, на якому перебували їхні колишні господарі» [3, 15], виявилось актуальним і для індійського постколоніального періоду.

Приклад Індії цікавий тим, що ілюструє складну природу деколонізації, яка “whatever else it may be, is a complex and continuing process rather than something achieved automatically at the moment of independence” [11]. Формування “political independence on the inherited British

model” виявилось довготривалим процесом, що супроводжувався соціальними вибухами, економічними кризами, політичними загостреннями тощо. Декolonізація Індії виявила, що новий політичний порядок з його безперервною боротьбою за визначення напрямку руху країни не сприяє процвітанню та призводить до нових форм залежності. Салман Рушді як “critique the contemporary post-colonial state” неодноразово розмірковував над невтішними наслідками деколонізації. У збірнику есеїв «Крок за межу» письменник проаналізував п’ятдесятирічний досвід постколоніальної Індії. 1947–1997 рр. мали стати золотим століттям свободи індійського суспільства, проте ідеалізм перших років незалежності поступився місцем розчаруванню та передчуттю неминучого кінця.

Зворотнім боком процесів деколонізації справедливо вважають надмір насильства. “Even if it may have proceeded peacefully in some cases, the process of decolonization on the whole was a violent affair” [11]. Розділ в Індії в 1947 р., алжирська війна 1954–1962 рр., війна в Індокитаї в 1946–1954 р., кривавий хаос на островах в Індонезії в 1945–1949 рр., корейська війна 1950–1953 рр., в’єтнамська війна 1964–1973 рр., громадянські війни в Конго, Нігерії, Анголі, Мозамбіку та ін. — це далеко неповний перелік виявів насильства в другій половині ХХ ст. “The confrontation between rebels and the colonial powers was often conducted with extreme brutality. State archives — many of them lost, deliberately destroyed, or still inaccessible — often provide only fragmentary evidence of this brutality” [11].

Серед численних джерел деколонізаційних конфліктів вагоме місце займають розбіжності релігійного та територіального характеру. Здебільшого кордони колоніальних адміністративних одиниць та новоутворених країн збігалися. Однак на індійському субконтиненті “the apparent colonial unity of the Indian Raj, was replaced by a Partition into the separate states of India and Pakistan. The separately governed princely states of the Raj period were incorporated, often unwillingly, into the new post-colonial states so formed. In any case, the modern political entities bore only a notional relationship to the pre-colonial entities now incorporated as modern, post-colonial nation-states” [11]. Розділ британської колонії Британська Індія на незалежні держави — домініон Пакистан (14 серпня 1947 р.) та Індійський Союз (15 серпня 1947 р.) — став трагедією для двох країн, оскільки призвів до масштабного кровопролиття (загибло більше мільйона індістів, сикхів, мусульман), масових міграцій населення (близько 18 млн людей) та роз’єднаності великої кількості мусульманських родин. Салман Рушді вважає, що Розділ не був «проявом історичної неминучості або волі народу, а результатом боротьби — між Ганді та М.А. Джінной, між Конгресом і Лігою, — в ході

якої Джінна з переконаного супротивника розколу перетворився на затятого його прихильника, а потім став засновником ісламської держави». Історія Розділу / Розколу — це «безперервна низка трагедій і нещасть», що отруйно впливають на взаємовідносини двох незалежних держав. Сучасним англо-індійським авторам вдається небагатослівно передати жахливість наслідків цього політичного рішення. Приміром, в романі Лахірі Джумпи «Низина» (“The Lowland”) унаочнюється положення індусів-біженців, колишніх жителів Пакистану: «Теперь на этой заболоченной местности жили индусы, бежавшие в свое время из Дхаки, Раджшайи и Читтагонга. Люди лишились родных мест, а Калькутта хоть и дала приют, но словно бы их не замечала. После Раздела, примерно десять лет назад, эти люди наводнили Толлиганг, как муссонные дожди низину. <...> Кто-то из государственных рабочих получил жилье по программе обмена, но остальных ждала обычная участь беженцев, оторванных от земли предков и прибывавших сюда волнообразными наплывами. Сначала это был проворный ручеек, потом — стремительный поток. Субхаш и Удаян помнили их. Помнили мрачную вереницу людей с узлами скарба на головах и детишками, примотанными тряпьем к родительским грудям. Они напоминали бредущее понурое стадо. <...> Беженцы гордили себе жилища с крышами из тростника и стенами из бамбуковой плетенки. Они ютились в тесноте и в немыслимой грязи, без электричества, рядом с мусорными кучами» [5].

Процес деколонізації супроводжується надскладними соціальними проблемами. Неграмотність, використання дитячої праці, висока дитяча смертність, зубожіння нижчих каст і нижчих прошарків суспільства, нові форми жорстоких звичаїв (спалення молодих вдів, ритуальне жертвоприношення дітей серед послідовників культу богині Калі), обцинні чвари, тероризм (підкладання бомб сикхськими сепаратистами, викрадення туристів, руйнування мечетей індуйстськими націоналістами) — це реалії індійського суспільства. Вагомим чинником формування постколоніальних обрисів Індії став демографічний вибух, зумовлений мільйонним перенаселенням країни. Салман Рушді вважав, що це головна соціальна хвороба індійського суспільства. Він підтримував кампанію насильницької стерилізації, яку розпочала Індіра Ганді в середині 1970-х років і увійшла в історію під назвою «ефект Санджая». Боротьба із “the population bomb” набула спотворених форм, оскільки поєднала в собі «насилення, жорстокість, корупцію і підтасування даних» (Ашиш Бос). Попри негативні результати стерилізації припинення Радживом Ганді державного контролю за народжуваністю Салман Рушді розглядав як один із суттєвих факторів стагнації індійського суспільства. Протягом

останніх двадцяти років відбулася докорінна зміна поглядів на мільйонне індійське населення як «непомірний тягар». Опір індіців спробам Індіри Ганді запровадити примусову стерилізацію виявився максимально ефективним, оскільки сьгоднішня перенаселена Індія — це переважно країна молодого покоління, на відміну від більшої частини старіючого світу. Як результат, людський капітал / безцінна валюта «став джерелом працівників і споживачів не тільки для Індії, але і для глобальної економіки» [6, 45]. Постколоніальна Індія показала приклад того, як легко конвертувати демографію в економіку [4, 108].

Деколонізація і побудова “post-colonial state” / “post-independence state” як “formation after independence is the clearest signal of the separation of the colonized from the imperial power” відбуваються паралельно. Наріжним каменем незалежної постколоніальної держави є вимога “to leave the power of the colonizer behind”. На практиці “such ‘independence’ may come to be seen as superficial, firstly because the dominance of the idea of the European concept of the nation in the minds of those who led the struggle for independence often meant that new post-colonial states were closely modelled on that of the former European powers” [11]. Труднощі побудови “post-colonial state” зумовлені не лише обмежувальними зв’язками із колишніми колоніальними адміністративними, правовими та економічними системами, а також «розквітом» новонароджених політичних систем, невитравною складовою яких стає всеохоплююча корупція. Один із героїв роману Салмана Рушді «Останній подих мавра» дає своє визначення сучасної індійської демократії («Одна людина — один хабар») і формулює індійську теорію відносності («Відносьте все в родину»). Жарти цього героя, як і більша частина того, що пишуть в Індії і про Індію, видаються перебільшеними, а насправді неможливо навіть передати розмах, який прийняла тут корупція, що розрослася до гротескних масштабів. Салман Рушді наводить лише кілька прикладів корупційних обурюючих впливових очільників влади: скандал з «Маруті» — програма «Народний автомобіль»; «Бофорський скандал» — закупівля зброї шведською компанією «Бофор»; регулювання індійського ринку цінних паперів; «фуражна афера» — закупівля кормів для неіснуючої худоби. Сума вкрадених з бюджету грошей настільки велика, що навіть безсмертний Чичиков, антигерой гоголівського роману «Мертві душі», не міг про подібне мріяти. У романі Вікаса Сварупа «Від вбивства до вбивства» наголошується на всеохлопності та незнищенності корупції: «никто не нашел пока способа, который позволит убить этого демона, но убить так, чтобы при этом никому не пришлось отдавать собственную долю награбленной им добычи» [10, 55]. Особливо гостро корупція сприймається тими, хто бачив інший / не корумпований світ. Аравінда Адіга

у романі «Білий тигр» увиразнює такий контраст у діалогах братів Мангуста і Ашока. Один із них, Ашок, певний час жив в Америці і йому видаються неприйнятними «правила», за якими вирішуються справи в Індії: «Нам необхідно звернутися до газети і розповісти про політиків-здірників» [1]. Натомість Мангуст намагається переконати брата у відсутності інших можливих варіантів: «У Темряві немає вибору», «Це Індія, не Америка. Завжди знайдеться лазівка», «...ти весь просяк своєю Америкою. <...> так облаштовують справи в Делі», «В Індії все непросто <...> Тут тобі не Америка. Не треба так різко» [1]. Особливо нестерпними такі явища виглядають на фоні знаменитої бронзової скульптурної групи — «Махатма Ганді, спираючись на палицю, веде за собою Індію з мороку до світла» [1]. Саркастично, із ноткою трагізму Ашок зазначає: «Сунули хабар міністру — під самим носом у Ганді» [1].

Сьогодні динаміка розвитку Індії, яка входить до групи BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) / країн-лідерів світової економіки, засвідчує можливість подолання негачій “post-colonial state”. Актуальними залишаються контрасти Індії: найбільша за темпами зростання демократична країна / другі за розміром нетрі в Азії, надзвичайно шанобливе ставлення до освіти /

найбільший у світі відсоток неграмотних жителів, створення світових брендів / задушлива бюрократія тощо. Зростання зумовлене акцентуванням на «попит внутрішнього ринку», «інтелектуальні технології», «соціальні сервіси» (Я. Грицак), що прогнозовано дасть можливість випередити за темпами росту багато країн світу. Унікальні передумови для досягнення Індією економічної могутності існують, однак поряд залишаються невирішеними безліч прихованих та явних проблем індійського суспільства.

Я. Грицак у збірнику есеїв «Куди рухається світ» порівнює постколоніальну Індію і Китай. Публіцист називає чотири причини швидкого економічного розвитку Індії: 1) демографія; 2) демократія; 3) приватний бізнес; 4) неоднорідність за складом населення. Таке порівняння варто взяти до уваги постколоніальній Україні, враховуючи складний деколонізаційний досвід індійського суспільства. Переконаність українських національних демократів у тому, що «немає іншого способу збудувати стабільну державу й ефективну економіку, як сформувати спочатку сильну українську націю чи національну державу», заперечує приклад Індії: «у формулі “національна демократія” секретом успіху є не так перша, “національна” частина, як друга — “демократія”» [4, 108].

ДЖЕРЕЛА

1. Адига А. Белый тигр [Електронний ресурс] / Аравинд Адига. — Режим доступу : <http://ihavebook.org/books/180813/belyy-tigr.html>
2. Адига А. От убийства до убийства / Аравинд Адига. — М. : Фантом Пресс, 2010. — 448 с.
3. Брюкнер Паскаль Тиранія каяття / Паскаль Брюкнер. — К. : Темпора, 2013. — 216 с.
4. Грицак Я. Куди рухається світ / Ярослав Грицак. — К. : Грані-Т, 2015. — 192 с. — (Серія “De profundis”).
5. Лумпа Д. Низина [Електронний ресурс] / Джахири Лумпа. — 2015. — Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1036312>
6. Нилекани Н. Образ новой Индии: Эволюция преобразующих идей / Нандан Нилекани ; пер. с англ. — М. : Альпина Паблицерз, 2010. — 508 с. — (Серія «Сколково»).
7. Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка. — К. : Ніка-Центр, 2010. — 368 с.
8. Рушди Салман Шаг за черту [Електронний ресурс] / Рушди Салман. — Режим доступу : http://www.e-reading.by/chapter.php/1034553/105/Rushdi_-_Shag_za_chertu.html
9. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. — К. : Критика, 2007. — 608 с.
10. Сваруп В. Вопрос — ответ / В. Сваруп — М. : АСТ; АСТ Москва; ХРАНИТЕЛЬ, 2008. — 316 с.
11. Jansen C. Jan Decolonization: A Short History [Elektronic resource] / Jan C. Jansen. — Available at : https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonization
12. Urquhart B. Decolonization and World Peace [Elektronic resource] / Brian Urquhart. — Available at : https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonization

REFERENCES

1. Adiga A. Belyi tigr [Elektronnyi resurs] / Aravind Adiga. — Rezhym dostupy : <http://ihavebook.org/books/180813/belyy-tigr.html> — (in Russian).
2. Adiga A. Ot ubivstva do ubivstva / Aravind Adiga. — M : Fantom Press, 2010. — 448 s. — (in Russian).
3. Briukner Paskal Tyraniia kaiattia. — K. : Tempora, 2013. — 216 s. — (in Ukrainian).
4. Hrytsak Ya. Kudy rukhaietsia svit / Yaroslav Hrytsak. — K. : Hrani-T, 2015. — 192 s. — (Seriiia “De profundis”). — (in Ukrainian).

5. Lumpa D. Nizina [Elektronnyi resurs] / Dzhahiri Lumpa. — 2015. — Rezhym dostupu : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1036312>. — (in Russian).
6. Nilekani N. Obraz novoi Indii: Evoliutsiia preobrazuiushchikh idei / Nandan Nilekani ; per. s angl. — M. : Alpina Pabliusherz, 2010. — 508 s. — (Seriiia «Skolkovo»). — (in Russian).
7. Novi pidkhody do istoriopyssannia / za red. Pitera Berka. — K. : Nika-Tsentr, 2010. — 368 s. — (in Ukrainian).
8. Rushdi Salman Shag za chertu [Elektonnyi resurs] / Rushdi Salman. — Rezhym dostupu : http://www.reading.by/chapter.php/1034553/105/Rushdi_Shag_za_chertu.html
9. Saiid E. Kultura i imperializm / Edvard Saiid. — K. : Krytyka, 2007. — 608 s. — (in Ukrainian).
10. Svarup V. Vopros — otvet. — M. : AST; AST Moskva; HRANITEL', 2008. — 316 s. — (in Russian).
11. Jansen C. Jan Decolonization: A Short History [Elektronic resource] / Jan C. Jansen. — Avialable at : https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonizatio
12. Urquhart B. Decolonization and World Peace [Elektronic resource] / Brian Urquhart. — Avialable at : https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonization

Светлана Евтушенко

ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ КАК СЛОЖНЫЙ ФЕНОМЕН

Середина XX в. обозначилась революционными процессами деколонизации. Весомой причиной завершения периода колониализма называют повсеместную трансформацию общественного мнения. Освободительные амбиции жителей колонии были определенным образом спровоцированы имперской политикой. Современные исследователи расценивают деколонизацию как один из самых трагичных периодов в мировой истории и отмечают сложную природу данного феномена. Ярким примером здесь может служить постимперская история Индии. Деколонизация индийского общества сопровождалась крайне негативными явлениями и трагическими конфликтами. Расхождения религиозного и территориального характера, социальные проблемы и тому подобное неизменно сопровождали постколониальную Индию. В качестве весомого негативного фактора выступала индийская политическая система. Модернизация современной Индии позволяет допустить возможность преодоления деколонизационных проблем.

Ключевые слова: деколонизация, империя, колония, Индия, постколониальное общество.

Svitlana Yevtushenko

DECOLONIZATION AS COMPLICATED PHENOMENON

The middle of the 20th century was designated by the revolutionary processes of decolonization. A widespread transformation of public opinion is a significant reason for the end of the period of decolonization. Liberation ambitions of habitants of colony were definitely provoked by imperial politics. Modern researchers consider decolonization as one of the most tragic periods in world history and mark difficult nature of this phenomenon. India's post-imperial history is presented as the excellent example of it. Decolonization of Indian society was accompanied by the extremely negative phenomena and tragic conflicts. Religious, territorial differences, social problems are signs of post-colonial India. The Indian political system came forward as a ponderable negative factor. Modernisation of modern India allows to assume possibility of overcoming of decolonization problems.

Key words: decolonization, empire, colony, India, society.

УДК 82.0: 821.161.2

Віталій Мацько

КРАХ ЛІТЕРАТУРОЦЕНТРИЗМУ РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ: ПРОБЛЕМА ФІКСАЦІЇ, РЕЦЕПЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ЗОБРАЖЕННЯ ПОЛІФОНІЧНИХ МІФІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті на конкретних прикладах досліджено літературознавчі концепти онтологічної природи художнього зображення поліфонічності міфів, породжених революцією 1917 р.,